

Відгук
офіційного опонента на дисертацію
Римарович Ірини Олегівни
«Бібліотеки католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської
дієцезії XVII–XIX ст.: історико-бібліотекознавчий аспект»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за
спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство,
бібліографознавство

Вивчення книжкової культури та спадщини римо-католицьких монастирів на українських теренах суттєво поступається дослідженням, присвяченим бібліотекам чернечих осередків східного обряду. І саме розвідки Ірини Олегівни Римарович, яка давно і плідно вивчає книгозбірні латинських орденів, сприяли, серед іншого, усвідомленню того, що згадана спадщина є невід'ємною частиною української культури. Її дисертація вкотре нагадує про різноманітність та багатолікість українського минулого, його європейське коріння та інтелектуальну повноту.

Подана до захисту робота – це комплексне, ретельне, дуже детальне і фактографічно насичене дослідження. Воно залюбки стане в пригоді навіть тим, хто лише шукатиме джерела для своїх студій, адже Ірина Римарович щедро ділиться, дослівно цитуючи і перекладаючи, різноманітними за змістом провенієнціями. Ця праця стала наслідком ґрунтовного опрацювання різновидових переважно неопублікованих джерел, а також багатьох стародрукованих видань. Авторка виявила та проаналізувала матеріали із десятків архівних фондів семи інституцій трьох країн (Україна, Польща, Білорусь) та понад 7800 (!) стародруків, що нині зберігаються в 11-ти установах (бібліотеки, музеї, архіви) трьох держав (Україна, Польща, Литва). Це вельми репрезентативна джерельна база для дослідження.

Робота Ірини Римарович повністю відповідає спеціальності 27.00.03. У ній скрупульозно покроково проаналізовано долю книжкових зібрань, особливості бібліотечної справи та функціонування бібліотек 11-ти римо-католицьких чернечих осередків, шляхи поповнення фондів, призначення різних книгозбірень, їхній репертуар тощо. Дисертація має продуману

логічну структуру. У вступі (с. 22–48) авторка коротко окреслює необхідність та потенціал історико-бібліотекознавчих досліджень монастирських бібліотек, об'єкт, предмет, мету, хронологічні рамки та географічний ареал, завдання, підходи, наукові новизну та значення своєї праці.

У першому розділі (с. 49–129) детально йдеться про доробок попередників та джерела дослідження. Як демонструє авторка, історія римо-католицьких орденів на українських теренах загалом украй мало цікавить науковців (і українських, і зарубіжних), а їхні бібліотеки – і поготів. Ірина Римарович переконливо доводить актуальність свого дослідження та необхідність комплексного підходу для його реалізації. І тут, і в інших розділах роботи також вміщені доречні до сюжетів, що висвітлюються, методологічні міркування. Аналізуючи джерельну базу, авторка звертає увагу на неусталеність ранньомодерної та модерної термінології документів, які містять повніші чи менш детальні списки монастирських книг. Аби уникати плутанини, дисертантка пропонує чіткі сучасні терміни на позначення різних за інформативністю джерел (каталог, інвентар, сумарій, список).

У цьому розділі авторка демонструє різножанровість виявленої та використаної актової документації, важливість залучення еґо-джерел (мемуари), електронних баз даних та наукових друкованих каталогів. Окремо охарактеризовано потенціал провенієнцій як унікального і різнохарактерного за змістом джерела бібліотекознавчих студій (про провенієнції детально йдеться в окремому розділі). Важливо наголосити, що Ірина Римарович зробила детальний аналіз історіографії та джерельної бази дослідження книгозбірень кожного із 12-ти монастирів. Така специфікація дала їй змогу уникнути загальників і ретельно розглянути всі відомі на сьогодні переліки книг обителів, що містять кількісні характеристики книгозбірень та важливу для аналізу в наступних розділах якісну інформацію. Зауважу, що дані про каталоги, інвентарі тощо несуть також цінні практичні вказівки для інших

дослідників (зорієнтовують в архівних фондах, адже Ірина Римарович ввела в обіг 27 нових різних за наповненням реєстрів книг). В контексті цієї дисертації вони дають змогу авторці зробити висновки про практику і характер описів бібліотек XVII – першої половини XIX ст. (повнота бібліографічних даних, фізичний стан екземплярів), а ширше – охарактеризувати книжкову культуру католицьких монастирів.

У другому розділі (с. 130–263) Ірина Римарович аналізує історію книгозбірень 12-ти римо-католицьких монастирів з перспективи методології історико-бібліотекознавчого дослідження: від ширшого контексту (історія та специфіка діяльності конкретного ордену, його статут та згадані у ньому приписи щодо книг) до максимально детальної фіксації історії бібліотечного приміщення, принципів розміщення у ньому книг, їхнього тематичного, мовного, хронологічного діапазонів, оправи, способів та інтенсивності комплектації, бібліотекарів, використання книг, історії фонду та долі конкретних примірників аж до сьогодення часу. Виходячи із цих методологічних настанов, Ірина Римарович розглядає бібліотеку кожного з аналізованих монастирів. Результати цього дослідження демонструють, як доля книг була пов'язана з папською політикою щодо Товариства Ісусового, річпосполитськими освітніми реформами кінця XVIII ст., російською імперською політикою щодо Римо-Католицької Церкви і розвитком освіти в імперії, перипетіями радянської політики. Показовими і такими, що дає поживу для подальшого вивчення є результати аналізу мовного складу книгозбірень римсько-католицьких чернечих осередків. Вражає настільки тотальна відсутність у них кирилических друкув (а отже, цілковите ігнорування культурного простору східної Церкви та її вірян, з якими римо-католики співіснували в одному просторі і часі? чи справді католицькі ордени ставили реалістичну мету поширення католицизму серед руського населення низького соціального походження?).

Цікавими є спостереження про зміну кількості книг кожного монастиря; періодизація історії окремо кожної книгозбірні; вивчення

приміщень та обладнання бібліотек (розміри, шафи та драбини, столи із шухлядами для видань менших форматів) та порядок розміщення у них книг, що загалом відповідає відомим практикам інших католицьких обителей. Авторка виділила основні джерела поповнення фондів та показала їхню типовість, вивчила міграцію видань між різними осередками одного ордену, широку українську, річпосполитську та загалом європейську географію друкарень (йдеться про десятки видавництв), продукція яких (від XV ст.) була доступною монахам Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії. Джерельний фактор не дав змоги однаково повно висвітлити всі заторкнуті теми. Найменше даних про бібліотекарів у монастирях. Проте і тут дисертантка змогла розповісти про п'ятьох братів-бібліотекарів (єзуїтів, кармелітів та тринітарія). Якщо в попередньому розділі наведено інформацію про всі відомі авторці реєстри бібліотек, то у цьому продемонстровано, де нині можна ознайомитися зі збереженими примірниками чи фрагментами колишніх монастирських книгозбірень.

У розділі 3 (с. 264–364) Ірина Римарович викладає результати дослідження жанрово-тематичного складу книгозбірень 12-ти римо-католицьких монастирів, звертаючи увагу на місце зберігання екземплярів (бібліотека, літургійні, аптечні книги тощо). Авторці вдалося показати, що попри домінування релігійної літератури, чернечі ордени не стояли осторонь тих процесів, які відбувалися у ранньомодерний час у сфері освіти та науки, а книги допомагали ченцям у їхній практичній діяльності, наприклад, викладанні чи лікуванні за допомогою відповідної лектури. Схоже, належність авторів до того чи того ордену не ставала на заваді поширення їхніх творів серед інших згромаджень, що дає змогу в перспективі міркувати про популярність певних текстів та формування якогось універсального «читацького канону». Знали у римо-католицьких монастирях на українських теренах видання знаменитих на той час європейських видавничих осередків.

Водночас спостерігаємо властиву монастирським бібліотекам «консервативність» – домінування видань XVI–XVII ст. над едіціями

XVIII ст. На консервативність вказує також мовне різноманіття книг, серед яких достатньо мало видань сучасними європейськими мовами. Як резонно зауважує авторка, друге місце після латинської мови посідають польськомовні едіції, причому переважно XVIII ст. Це можна пояснити тим, що у Речі Посполитій питома вага друкованої продукції польською мовою у XVIII ст. зростає. Цікавими також є спостереження про особливий режим зберігання та умови доступу до заборонених вищою церковною владою книг. Вдалим кроком, як на мене, став аналіз поширення у бібліотеках творів тих авторів XVIII ст., які писали на різну тематику і діяльність яких була пов'язана із Луцькою дієцезією. Адже таке дослідження дає змогу продемонструвати чи швидко до бібліотек надходили книжкові новинки і чи існувало зацікавлення творами «локальних» авторів (обидві відповіді ствердні). Також вивчення цього питання дало змогу дисертантці зауважити особливості тогочасної культури дарування авторами своїх творів та різницю між письменниками єзуїтського та інших орденів.

У четвертому, останньому, розділі (с. 365–468) досліджено маргінальні записи у збережених і відомих нині примірниках монастирських бібліотек, що вивчаються. Як уже було зазначено, у цьому розділі Ірина Римарович, окрім власне аналізу різного змісту записів, книжкових знаків, суперекслібрисів, печаток, шифрів, наводить тексти десятків провенієнцій. Авторка аналізує структуру нотаток та позначок, пропонує їхню класифікацію (відштовхуючись від змісту, форми та призначення), нагадує про джерельний потенціал (про що свідчать), демонструє найпоширеніші види, вводить у науковий обіг досі незнані 8 власницьких книжкових знаків. Як демонструє Ірина Римарович, у її дослідженні провенієнції та маргіналії загалом є неоціненним, а інколи й унікальним джерелом інформації про монастирські книги та їхню долю (вартість, дарування і дарувальників, вклади, переміщення тощо). Важливо, що у дисертації провенієнції проаналізовано у зв'язку з біографіями згаданих у них осіб, що дає змогу повніше вивчити історію бібліотек. Показово також, що провенієнції

досліджених римо-католицьких чернечих осередків відрізнялися від практики записів на берегах книг у православних обителях. Зокрема, авторка не виявила а екземплярів римо-католицьких книгозбірень скріп.

Результати цього ретельного скрупульозного дослідження підсумовано у висновках, які навіть завершено практичною рекомендацією включити збережені стародруки римо-католицьких монастирських бібліотек до Державного реєстру національного культурного надбання. Висновки самостійні, належно обґрунтовані у відповідних розділах роботи, відповідають поставленим завданням і є результатом тривалої дослідницької праці. Ірині Римарович вдалося зробити комплексний історико-бібліотекознавчий аналіз 12-ти римо-католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст., простежити способи формування і долю їхніх книгозбірень аж донині, особливості бібліотечної справи.

Я маю до дисертаційного дослідження кілька, переважно дрібних чи технічних, зауважень. Але спочатку згадаю два суттєвіші, як на мене, недоліки. Насамперед у роботі бракує пояснення, чому для аналізу обрано саме 12 римсько-католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії (вони найпоказовіші? лише по них збереглося достатньо джерел? інші причини?). Із тексту читач принагідно довідується, що у згаданій церковно-адміністративній одиниці функціонувало більше чоловічих та жіночих чернечих осередків, але не зустрічає інформації про резони дослідження саме тих 12-ти, про які йдеться у дисертації.

Друге більше зауваження стосується браку окремого висновку про специфіку бібліотек різних орденів. Авторка цілком слушно не раз наголошує на особливих цілях кожного чернечого згромадження та на тому, що місія кожного ордену може впливати на наповнення його книгозбірні. У різних місцях тексту справді інколи наголошено на завданнях того чи того чернечого осередку при аналізі його бібліотеки (наприклад, коли йдеться про медичну літературу). Проте окремого спеціального акценту і комплексного

висновку про те, чим же бібліотеки різних орденів різняться за складом (і чи справді суттєво, окрім кількісних показників, різняться), бракує. Також не завжди послідовно проведено порівняння із книгозбірнями інших – і римо-католицьких, і східного обряду – чернечих осередків у Речі Посполитій. А така компаративістика дала б змогу ще опукліше показати специфіку (чи її відсутність) колекцій монастирів, які взято до розгляду.

Дрібніші зауваження стосуються окремих тверджень, з якими я не погоджуюся, та технічних нюансів. Зокрема, я не згоден, що «в українській історіографії дослідження з історії Католицької Церкви, з'явилися лише на початку 1990-х років, після розпаду СРСР» (с. 50). Адже дослідження Олега Крижанівського друкувалися від кінця 1970-х рр., а в 1980-і рр. почав свої розвідки, що стосувалися Католицької Церкви, Сергій Плохій.

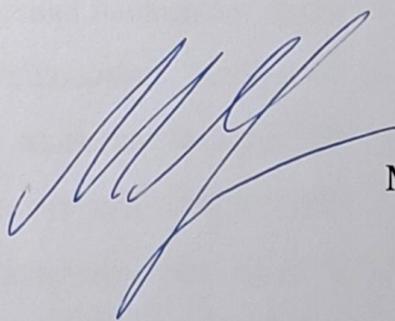
Часом у роботі вміщено зайву, як на мене, до того ж легко доступну енциклопедичну інформацію – йдеться про представлення різних орденів у розділі 2. Абсолютно незрозуміло, як дані про характерний одяг монахів того чи того ордену, їхню історію в інших країнах, приписи щодо їжі, святих, які вийшли з Ордену, тощо допомагають вирішувати поставлені у дисертації наукові завдання. Власне, до згаданої загальної інформації при аналізі авторка і не звертається. Також у роботі трапляються повтори інформації. Наприклад, про диференціацію понять бібліотечний «каталог», «інвентар», «сумарій», «список книг» у розділі 1 йдеться тричі – на с. 57–58, 125–126, 127–128. Викликає питання доцільності Додатку 1 (список публікацій авторки за темою дисертації), адже необхідний бібліографічний перелік вміщено на початку дисертації аж двічі: після анотації та після вступу. Трапляються й інші випадки повторення інформації у різних розділах (наприклад, с. 306 і 397). Здається, це стало наслідком редакційних огріхів. Так само, як і раптовий перехід від аналізу заборонених книг до поширення видань друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів (с. 329).

В науковій літературі зараз віддають перевагу терміну «Листопадове повстання», а не «польське повстання» (напр., с. 133 та ін.). Багаторазово

вжите у джерелах латинське слово «Reverendo» у дисертації послідовно перекладено як «достойному». Проте в українській історичній науці використовують інший варіант, який коректніше відповідає контексту вживання (стосується духовних осіб), – «преподобному». Навряд чи доречно вживати старі книжні топоніми, як-от «Татарія» (с. 418).

Висловлені зауваження не впливають на високу оцінку дисертаційної роботи. У праці дотримано норм академічної доброчесності. Результати дослідження широко представлені в наукових публікаціях та обговорені на наукових заходах. Автореферат відображає основні положення дисертаційного дослідження, яке відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. за № 1197. Авторка роботи Римарович Ірина Олегівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

М. В. Яременко

